

NYELVI NORMA A KÖZSZOLGÁLATI MÉDIÁBAN

NEMESI ATTILA LÁSZLÓ*

1. Bevezetés

A nyelvhasználat szüntelen nyelvi választás.¹ Minden nyelv kifejezésmódok gazdag tárháza a hangtani változatoktól a morféimák, szó- és mondat szerkezetek szintjén át egészen a szövegformálásig és a pragmatikai stratégiáig. A választást számos tényező befolyásolja, így mindenekelőtt a kifejezésbeli alternatívák ismerete és azok alkalmasságának megítélése a konkrét beszédhelyzetben. Minél fejlettebb az egyén nyelvi és kommunikációs kompetenciája, annál inkább képes megfelelően választani. Hogy mi megfelelő, és mi nem, azt – mint az élet más területein is – normák szabályozzák. Szociológiai szemmel a normák a kultúra szerves alkotóelemei, bennük a társadalmi élet követelése és tiltásai fogalmazódnak meg, elősegítve a társas együttműködést és csökkentve az emberek viselkedésének kiszámíthatatlanságát.² A nyelvész számára az a kérdés vetődik fel, hogy a nyelvi rétegződés milyen hierarchiát alakít ki a nyelvváltozatok között; mit, miért és milyen kontextusban ruháznak föl presztízzsel vagy bélyegeznek meg az emberek, illetőleg mit tehet a nyelvész – sőt, kell-e egyáltalán valamit tennie – azért, hogy a nyelv a kommunikáció különböző szinterein zavartalanul töltsen be hivatását.³

E színterek közül nagy érdeklődés övezi a sajtónyelvet, médianyelvet,⁴ hiszen széles tömegekhez jut el, számos funkciót tölt be, és számos (tartalmi, esztétikai) elvárásnak kell megfelelnie. Sajtónyelvnek nevezzük az újságírás nyelvét, míg a médianyelv a média egészének, vagyis az összes médium összes beszéd- és szövegprodukciónak nyelvezete, tehát jóval tágabb fogalom. A médianyelv nem egységes: léteznek egyrészt globális, országos, regionális és helyi médiumok, másrészt közszolgálati és kereskedelmi médiumok, ezenfelül pedig az egyes médiumok eltérő kommunikációs csatornáit és a műfaji sokszínűség is maga után vonja a nyelvi változatosságot. Dolgozatomban a közszolgálati média nyelvhasználatával foglalkozom a nyelvi norma fogalmából kiindulva. A közműsorszórás eszméje az állampolgárok kol-

---

*Egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar. E-mail: nemesi.attila@btk.ppke.hu

¹ Jef VERSCHUEREN: *Understanding pragmatics*. London, Arnold, 1999.

² ANDORKA Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris, 1997/2006. 568–569.; Anthony GIDDENS: *Szociológia*. Budapest, Osiris, 1989/1995. 61.

³ L. pl. KISS Jenő – SZÜTS László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése I–II*. Budapest, Akadémiai, 1988.; KEMÉNY Gábor (szerk.): *Normatudat – nyelvi norma*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 1992.; KEMÉNY Gábor – KARDOS Tamás (szerk.): *A nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 1994.; KISS Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995.; TOLCSVAI NAGY Gábor: *A nyelvi norma*. (Nyelvtudományi Értekezések 144.) Budapest, Akadémiai, 1998.; BALÁZS Géza: *Magyar nyelvstratégia*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 2001.; SÁNDOR Klára: „A nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyája”: az emberek nyelvhasználatára. *Replika* (2001) 45–46. 241–259.; KONTRA Miklós (szerk.): *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2003.; É. KISS Katalin: *Anyanyelvünk állapotáról*. Budapest, Osiris, 2004.; KENESEI István: A nyelvelmélettől a nyelvművelésig. A nyelvészet egységéről és változatosságáról. *Magyar Nyelvőr* (2005) 129/1. 1–12.; DOMONKOSI Ágnes – LANSTYÁK István – POSGAY Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely, Gramma Nyelvi Iroda – Budapest, Tinta, 2007.

⁴ GRÉTSY László (szerk.): *Nyelvészet és tömegkommunikáció I–II*. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1985.; BENCÉDY József: *Sajtónyelv*. Budapest, Magyar Újságírók Országos Szövetsége – Bálint György Újságíró-iskola, 1995.; BALÁZS Géza: *Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón*. Budapest, A–Z Kiadó, 1998.; BALÁZS Géza: *Médianorma. A nyilvános megszólalás esztétikája*. Budapest, Magyar Rádió, 2000.; H. VARGA Gyula (szerk.): *Kommunikáció és szövegkutatás. (Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, nova series tom. XXXIV.)* Eger, Líceum, 2007.

lektív, társadalmi szükségleteit előbbre helyezi, mint az egyéni jogokat, a fogyasztói szabadságot vagy a piaci erőket, és fokozott figyelmet fordít a nemzeti kultúrára, nyelvre és identitásra.⁵ Ennek megfelelően a 2010. évi CLXXXV. törvény a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról a közszolgálat céljai között az előkelő második helyen említi a nemzeti, közösségi és európai identitás, a kultúra és a magyar nyelv ápolását, gazdagítását, majd néhány ponttal lejjebb a nemzeti és etnikai kisebbségek kultúrájának bemutatását és anyanyelvének ápolását, valamint a határon túli magyarság kulturális igényeinek szolgálatát, nemzeti önazonosságuk és anyanyelvük megőrzésének elősegítését, az anyaországgal való szellemi kapcsolattartásuk lehetővé tételét (83. §). Az anyanyelvi kultúra ápolásának szempontjait a Közszolgálati Kódexben tartja lehetségesnek rögzíteni (96. §). Abban pedig szó szerint az alábbiak szerepelnek:

„A közszolgálati médiaszolgáltatók

– tudatában vannak annak, hogy a társadalom széles körét érintő szolgáltatásuk során meghatározó hatást gyakorolnak a hazai sajtó és média nyelvezetére, így a köznyelv alakulására, ennél fogva kiemelten fontos feladatuk a magyar nyelv ápolása,

– az anyanyelvi kultúra ápolása és terjesztése, a nyelvi hagyományok feltárása, megőrzése és megismertetése, nyelvhasználati és nyelvtani kérdések megvitatása, megvilágítása érdekében rendszeresen sugároznak nyelvművelő műsorszámokat,

– munkatársai műsorszámaikban és híradásaikban törekszenek a magyar nyelv helyes használatára, igyekeznek kerülni az anyanyelvet rontó és szegényítő kifejezéseket, az indokolatlan rövidítéseket,

– törekednek az idegen kifejezések használatának lehetőségek szerinti elkerülésére, azok helyett a köznyelvben megjelenő magyar megfelelőik használatára. Ezért nemcsak a hibák, a magyartalan kifejezések és mondat szerkezetek elkerülésére törekszenek, hanem arra is, hogy választékosan, a magyar nyelv gazdagságát kihasználva, megfelelő hangsúlyozással és hanglejtéssel készüljenek a műsorszámok,

– műsorvezetői – mivel az anyanyelvi kultúra ápolásának leghatásosabb módja a személyes példamutatás – folyamatos nyelvi képzésen vesznek részt. A műsorvezetőként való szereplés előfeltétele az illetékes tanácsadó testületek által kiadott érvényes engedély (képernyőengedély, mikrofonengedély), és az anyanyelvi kultúra ápolásának érdekében kiemelt figyelmet fordítanak a hazai, valamint a határon túli magyar alkotók műveinek, magyar irodalmi alkotások bemutatására. A nyelvhasználat sokoldalúságának biztosítása kiterjed a magyarság történelmileg és területileg eltérően fejlődött nyelvhasználati szokásainak tiszteltetésére, megismertetésére, és ezzel együtt a nyelvi egység ápolására,

– műsorszámaikban értékiként jelenítik meg a különböző magyar nyelvjárásokat, illetve tájnyelveket, használatukat nem korlátozzák. Önmagában ilyen nyelvjárási, tájnyelvi sajátosságok miatt a képernyős vagy műsorvezető munkatársai, illetve más szereplők nem szenvedhetnek hátrányt.”⁶

Nézzük meg, mit gondolnak a nyelvészek ezekről a kérdésekről, és hogyan érvényesül(het)nek a gyakorlatban a Közszolgálati Kódex irányelvei.

2. Vita a nyelvi normáról (és ami körülötte van)

A magyar nyelvművelés története hosszú és tanulságos.⁷ Tény, hogy mint kulturális tevékenység – időnként mozgalom – sosem volt mentes különböző eszmeáramlatok (olykor túlzó és káros) befolyásától, és hívei gyakran nem rendelkeztek vagy rendelkeznek a szükséges szakmai felkészültséggel.⁸ Ugyanakkor kulcsszerepet játszott és játszik az egységes nemzettudat és a nyelvi műveltség eszményének fenntartásában, erősítésében.⁹ A nyelv tudniillik nem egy-

⁵ Denis MCQUAIL: *A tömegkommunikáció elmélete*. Budapest, Osiris, 2000/2003. 141–142.

⁶ http://mediatanacs.hu/dokumentum/1802/1309355237kozszoalati_kodex.pdf (utoljára ellenőrizve: 2013. aug. 26.)

⁷ FÁBIÁN Pál: *Nyelvművelésünk évszázadai*. Budapest, Gondolat, 1984.

⁸ SÁNDOR Klára: Nyelvművelés és ideológia. In: UŐ (szerk.): *Nyelv, jog, oktatás*. Szeged, JGyTF, 2001. 153–216.

⁹ DEME László: Anyanyelvi mozgalmaink és morális hozamuk. *Magyar Nyelvőr* (1998) 122/3. 261–269., 390–399.; (1999) 123/1. 1–8.; GRÉTSY László: Nyelvhasználat és nemzeti tudat. *Magyar Nyelv* (1998) 94/1. 31–37.; BENKŐ Loránd: *Nemzet és anyanyelve: „a léleknek igen szép képe”*. Budapest, Osiris, 1999.

szerűen a kommunikáció értéksemleges eszköze, hanem szimbolikus jelenség, az egyén és a közösség identitásának fontos kifejezője. Használata megmutatja, kik vagyunk és hová tartozunk (vagy hová szeretnénk tartozni, l. a nyelvi sznobság és benyomáskeltés kérdéskörét¹⁰), rengeteget elárul társadalmi háttérünkről, egyéniségünkről. Nem mindegy például, hogy két-nyelvű környezetben valaki az anyanyelvén szólal-e meg, vagy a többségi nyelven. Nem mindegy, hogy átvesszük-e új kollégáink divatos-szlenges beszédmódját (hiszen, ha nem tesszük, esetleg nem kedvelnek meg vagy egyenesen kiközösítenek). Nem mindegy, hogyan fogalmazunk egy dolgozatban vagy egy nyilvános megszólalásban. Otthoni környezetben viszont alighanem a közember is visszatér anyanyelvjárásához, mert abban a helyzetben az a természetes és odaillő. A nyelv tehát értékek, normák, hagyományok hordozója, s mint ilyen, összeköt és elválaszt, erős érzelmek, olykor indulatok tapadnak hozzá, a benne végbemenő változások értékelése, a változtatására (helyesírási reform, az idegen szavak használatának rendeleti úton való szabályozása stb.) irányuló kísérletek, illetőleg az ezekkel szembeni ellenállás mögött nemritkán ki nem mondott vagy szakmai köntösbe bújtatott ideológiák és hatalmi érdekek húzódnak meg. Szimbolikus jelentősége különösen nagy Európában, azon belül Kelet-Közép-Európában, ahol történelmi okok folytán az egy állam, egy nemzet, egy nyelv mítosza igen erős, s ahol éppen ezért nem könnyű elfogadtatni a kulturális nemzet eszméjét a szocializmust is kiszolgáló nemzetállami paradigma helyett. Röviden: a nyelv a kulturális nemzet önmeghatározásának szerves (ha nem a legfontosabb) eleme, szemben az államnemzettel, amelyet az államhatárok definiálnak. Igaz, hogy minden nyelv földrajzi, társas-társadalmi és egyéni változatok sokaságában létezik, mégis egységes abban az értelemben, hogy összetartja teljes beszélőközösségét, biztosítva a kölcsönös megértést, ráadásul kimeríthetetlen közös társas és esztétikai élményforrás.¹¹

A második világháború után az 1950-es években kezdődött meg a magyarországi nyelv-művelés újjászervezése. Ebben Lőrincze Lajos vállalt vezető szerepet.¹² Igyekezett tisztázni olyan alapkérdéseket, mint a nyelv-művelés feladatköre és a nyelvi norma fogalma.¹³ A nyelv-művelést az alkalmazott nyelvészet azon ágának tekinti, amely „a nyelvhelyesség elvei alapján, a nyelvi műveltség terjesztésével igyekszik segíteni a nyelv egészséges fejlődését”.¹⁴ Ebben a meghatározásban a nyelvi műveltség terjesztése (vagy nyelvi ismeretterjesztés), úgy vélem, nem szorul különösebb igazolásra. A „nyelvhelyesség elveit” és „a nyelv egészséges fejlődését” viszont magyarázni kell.

Ami az utóbbit illeti, Lőrincze a nyelvet kapcsolatépítő közegként és eszközként szemléli, amely betöltheti jól vagy kevésbé jól ebbéli funkcióját – mint egy műszer, amely működhet megfelelően vagy nem megfelelően, s az utóbbi esetben a hibát vagy benne magában, vagy a használójában kell keresni. Ebből következik, hogy a nyelv-művelés feladatai két részre oszthatók: a nyelvre és a nyelvhasználóra irányuló tevékenységekre. A nyelvet illetően (1) meg kell állapítani az élő nyelvszokást a nyelvi jelenségek formájára, jelentésére és stiláris értékére vonatkozólag, (2) értékelni, minősíteni kell az új jelenségeket, és (3) pótolni a mutatkozó hiányokat, azaz bővíteni a nyelvet. A nyelvhasználó egyént pedig (1) segíteni kell anyanyelvének minél magasabb fokú és szélesebb körű elsajátításában, (2) meg kell tanítani arra, hogyan

¹⁰ BENKŐ Loránd: Sznobság a nyelvhasználatban. *Magyar Nyelvőr* (1994) 118/4. 377–385.; NEMESI Attila László: *Nyelv, nyelvhasználat, kommunikáció. Hét tanulmány*. Budapest, Loisir, 2011. 87–130.

¹¹ BALÁZS Géza – TAKÁCS Szilvia: *Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe*. Celldömölk–Budapest, Pauer-Westermann – Inter – PRAE.HU, 2009.; GRÉTSY László: *Nyelvi játékaink nagykönyve*. Budapest, Tinta, 2012.

¹² LŐRINCZE Lajos (szerk.): *Édes anyanyelvünk*. Budapest, Akadémiai, 1961/1972.; LŐRINCZE Lajos: *Nyelvőrségen*. Budapest, Akadémiai, 1968.

¹³ LŐRINCZE Lajos: *Emberközpontú nyelv-művelés*. Budapest, Magvető, 1980.; LŐRINCZE Lajos: *Nyelv-művelés*. In: GRÉTSY László – KOVALOVSKY Miklós (főszerk.): *Nyelv-művelő kézikönyv I–II*. Budapest, Akadémiai, 1980/85. II. kötet, 349–352.; LŐRINCZE Lajos: *Mai nyelv-művelésünk főbb kérdései*. In: FÁBIÁN Pál (szerk.): *Nyelv-művelés*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994. 117–178.

¹⁴ LŐRINCZE (1980/85) i. m. (13. l.) 349.; LŐRINCZE (1994) i. m. (13. l.) 119.

alakítson ki véleményt a nyelvi változásokról és általában a helyesség-helytelenség megítéléséről, valamint (3) pozitív nyelvi mintákat kell felmutatni számára nyelvérzékének, esztétikai igényének fejlesztése végett. Lőrincze szerint a nyelvművelésnek ez a szemlélete – a korábbi nyelvközpontú, purista felfogással szemben – emberközpontú: a nyelvi jelenségeket a nyelvhasználók és a társadalom érdeke szempontjából (is) nézi, a társadalmi hasznosságot helyezi a középpontba, és a nyelvművelést legalább annyira embernevelésnek tekinti, mint a nyelvvel való foglalkozásnak. A nyelv „egészséges” fejlődése tehát azt jelenti számára, hogy folyamatosan meg tud felelni kapcsolatépítő, gondolatközvetítő funkciójának, s ezzel párhuzamosan az emberek nyelvről való tudása, nyelvi öntudata és esztétikai érzéke is fejlődik, mert erre „neveli” őket a nyelvművelés.

A nyelvhelyességi értékelés, minősítés alapjaként a nyelvi normára hivatkozik. Mint írja, a nyelvi norma az írott és beszélt nyelv használatának társadalmilag elfogadott, helyesnek elismert szabályait, irányelveit, szokásait foglalja magába. A mindenkori nyelvszokás (úzus) alakítja ki, vagyis nem statikus, hanem folyton változó. Kérdés azonban, kiknek a nyelvszokása, hiszen számos nyelvváltozat létezik. Lőrincze a nemzeti nyelv legfejlettebb formáját, a művelt köz- és irodalmi nyelvet használók, a nyelvileg iskolázottabbak, műveltebbek nyelvszokására szűkíti le az úzust, elismerve, hogy nem a többség nyelvszokásáról van szó. A köznyelvi normát ugyanakkor elvonatkoztatásnak is tartja, amely „tisztá” formájában talán egyetlen beszélő nyelvhasználatában sem valósul meg, érvényesülésének fokozatai vannak. Az úzus mellett megemlíti még a népnyelvet (nyelvjárásokat), a régi nyelvet, a nagy írók, nyelv-művészek példáját, a gazdaságosságot, a „nyelvi logikát” és a jóhangzást mint a nyelvi norma és a nyelvhelyességi ítéletek lehetséges forrását, ám a nyelvszokás mindezek fölött áll. A nyelvhelyesség fő elve tehát a fent körülírt úzusnak való megfelelés elérésére való törekvés. Lőrincze ugyanakkor pontosan látja, hogy a jelenben zajló változások hordozzák magukban a legnagyobb kihívást: ha valami új fejlemény, akkor nem része az úzusnak, így használatát nem támogatja a nyelvművelő, kivéve, ha valamilyen hiányt pótol (például új fogalmat nevez meg). A nyelvrendszerbeli változás azonban lassú folyamat szokott lenni – nem beszélve a stabil váltakozásokról, grammatikai ingadozásokról –, és igen kétséges, hogy kimenetele bármilyen értelemben romlásnak lenne minősíthető. Így e tekintetben nehéz a nyelvművelőnek elkerülnie, hogy a nyelvi változás és az alternatív grammatikai kifejezésmódok terjedésének fékezője, azaz ortológus legyen (legalábbis a köz- és irodalmi nyelv színtereit illetően), miközben nem vitatja a nyelvi változás természetes voltát. Más tekintetben persze neológus, a szükségesnek ítélt nyelvújítás feltétlen híve.¹⁵ A nyelvi változás dilemmáját Lőrincze úgy próbálja kiküszöbölni, hogy old a minősítés merevségén, ha számottevő mértékben megoszlik a köznyelvi beszélők „szavazata” egy-egy nyelvi jelenségről. Mindazonáltal bízik abban, hogy a többségi megítélés rendszerint egyértelmű. Példáit idézve: nyilvánvaló, hogy a *mög* és a *körösz* tájnyelvi, azaz nem része a nyelvi normának, szemben a *csend/csönd*, *seper/söpör*, *fel/föl* alakpárokkal, amelyek mind köznyelvi.

A nagyközönség által a rádió és a televízió anyanyelvi műsoraiból annak idején jól ismert, ízes dunántúli kiejtésű Lőrincze nézetei hűen tükrözik a nyelvművelő pályatársak felfogását. Gondolatmenetét átvette a *Nyelvművelő kézikönyv*¹⁶ és a *Nyelvművelés*¹⁷ című egyetemi jegyzet is. Figyelemre méltó bírálatával először Tolcsvai Nagy¹⁸ jelentkezett a rendszerváltozás

¹⁵ L. pl. MINYA Károly: *Mai magyar nyelvújítás. Szókészletünk módosulása a neologizmusok tükrében a rendszerváltástól az ezredfordulóig*. Budapest, Tinta, 2003.; MINYA Károly: *Változó szókincsünk. A neologizmusok több szempontú vizsgálata*. Budapest, Tinta, 2012.

¹⁶ LŐRINCZE (1980/85) i. m. (13. lj.)

¹⁷ LŐRINCZE (1994) i. m. (13. lj.)

¹⁸ TOLCSVAI NAGY Gábor: A nyelvművelés esélyei. *Valóság* (1989) 32/10. 95–103.; TOLCSVAI NAGY Gábor: Új nyelvi eszmények felé. *Édes Anyanyelvünk* (1990) 12/3. 1–2.; TOLCSVAI NAGY Gábor: A jó és a rossz. A minősítések rendszere a Nyelvművelő kézikönyvben. *Magyar Nyelv* (1991) 87/4. 414–421.

idején. Azt a kérdést teszi föl, kell-e változtatni az előző évtizedek nyelvművelésének elvein és gyakorlatán. Úgy látja, hogy a hivatalos, akadémiai nyelvművelés valójában a nyelvi egységesítést tette meg tulajdonképpen alapelvének. A megfogalmazott nyelvi ideál egyetlen, egységesnek tudott nyelvváltozat írott és beszélt formájának követése volt mindenki számára, amely nyelvjárások fölöttiségével és a műveltség eszményéhez való szoros kapcsolódásával emelkedik ki a többi közül. Szerinte mindez egybevágott az osztályok nélküli társadalom eszméjével: a monolit társadalom monolit nyelvet kívánt meg. Felrója a hibakereső attitűd túlsúlyát a nyelvi ismeretterjesztéssel szemben, a teljes körű számbavétel hiányát, amely az értékeléseket megalapozhatná, továbbá megkérdőjelezi a nyelvi norma szociológiai alátámasztottságát. Lőrinczéék, mondja Tolcsvai Nagy, összekeverik a nyelvi eszményt a nyelvi normával: míg az eszmény elgondolt mintakép, amelynek elérésére törekszünk, absztrakció, amelyet nem befolyásol, hogy milyen széles körben valósul meg a nyelvhasználatban, addig a norma létformája szociológiai értelemben a tényleges érvényesség. Norma az, ami a nyelvhasználatban realizálódik. Az irodalmi nyelv és a köznyelv viszont az egész nyelvközösség számára nem „norma” abban az értelemben, hogy ténylegesen (s főleg teljes mértékben) megvalósulna. Mivel különböző nyelvváltozatok élnek egymás mellett, a norma fogalmát többes számban érdemes használni. „A” nyelvi norma, egyes számban – ez elavult terminológia, hiszen minden nyelvváltozatnak megvan a maga (viszonylag kötött vagy laza, lassabban vagy gyorsabban változó) normája. Tolcsvai Nagy a polgárosodásra, a kibontakozó nyelvi sokszínűségre, az új nyelvváltozatok születésére hivatkozva egyetlen kodifikált norma helyett a területi és társadalmi változatok legértékesebbjeinek kiemelését, a változatosság erősítését szorgalmazza. Mindehhez nyelvfilozófiai háttérrel is vázol: a nyelv nem objektív tárgy, nem rögzített szabályok és elemek gyűjteménye, ahogy a strukturalisták vélik, hanem az önmagát szüntelenül létrehozó történés, funkcionálás, a nyelvi értékrendszer pedig összetett és folyton változó.¹⁹

A választ Deme fogalmazta meg,²⁰ aki a nyelvi egységesítés vágyát tagadva saját munkásságára úgy tekint vissza, mint amely az igényességet, a kifejezés pontosságát és a partner megbecsülését, tiszteletét tükröző kommunikatív modor terjesztését igyekezett szolgálni. Arra figyelmeztet, hogy nem mindegy, arra serkentjük-e az embereket, hogy elégedjenek meg saját mikroközösségük igény szintjével, vagy arra, hogy törekedjenek túllépni azon egy műveltebb szintre, ha a beszédhelyzet úgy kívánja. Annyi igazság azért biztosan van a „kommunista nyelvművelés”²¹ vádjában, hogy Lőrincze az új nyelvi jelenségekről való állásfoglalás három formáját: a tiltást, a javasolást és az elfogadást említi,²² ami feltűnően emlékeztet az Aczél György-féle kultúrpolitika „három T”-jére (támogatni, túrni, tiltani). Közülük a tiltás ma már nem fér össze a demokratikus elveken nyugvó nyelvműveléssel.²³ Érdemes ugyanakkor megjegyezni, hogy a politikában időről időre fölmerül a nyelvhasználat korlátozó szabályozásának igénye a politikai korrektség és a gyűlöletbeszéd elleni küzdelem jelszava alatt.

Ez a pengeváltás csupán a nyitánya volt a 90-es évek hangos, nemegyszer a közélet fórumaira is kivitt vitáinak. Miközben Grétsy²⁴ meghirdette a nemzetközpontú nyelvművelés programját, egy fiatal szlovákiai magyar nyelvész a magyar nyelv többközpontúságának gondolatát

---

¹⁹ TOLCSVAI NAGY Gábor: Nyelvvarulás és nyelvmentés: kánon vagy diskurzus. *Magyar Nyelvőr* (1994) 118/4. 385–398.; TOLCSVAI NAGY i. m. (3. l.)

²⁰ DEME László: Új nyelvi eszmények felé? *Édes Anyanyelvünk* (1990) 12/4. 7.; DEME László: Diskurzus vagy konkurzus? *Magyar Nyelvőr* (1995) 119/2. 109–118.

²¹ SÁNDOR i. m. (8. l.); SÁNDOR Klára: Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. In: KIEFER Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest, Akadémiai, 2003. 381–409.; SÁNDOR Klára: Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. In: KIEFER Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv*. Budapest, Akadémiai, 2006. 958–995.

²² LŐRINCZE (1980) i. m. (13. l.) 9.; LŐRINCZE (1980/85) i. m. (13. l.) 350.; LŐRINCZE (1994) i. m. (13. l.) 120.

²³ KENESEI i. m. (3. l.) 8.

²⁴ GRÉTSY László: Nemzetközpontú nyelvművelés. *Magyar Nyelvőr* (1993) 117/1. 1–4.

vetette föl angolszász szakirodalmi forrásokból kiindulva.²⁵ A nemzetközpontú nyelvművelés az emberközpontúnak szerves folytatása kíván lenni azzal a hangsúlyváltással, hogy az anyaországi nyelvművelők figyelmének szélesítését szorgalmazza a mai államhatárokon túl élő magyarság nyelvhasználatának irányába a kölcsönösség jegyében és a nyelvi, kulturális összetartozás tudatában. A többközpontúság melletti érvelés egészen mást sugalmaz: a magyar nyelv eddig egységesként kezelt standard változata (a köz- és irodalmi nyelv) helyett több állami változatot ismerne el, szentesítve a szlovákiai, kárpátaljai, romániai, vajdasági stb. magyar nyelvváltozatok eltéréseit a magyarországi standardtól. Lanstyák szerint „ha a kétnyelvű magyar közösségek hosszú távon is ellen akarnak állni a másodnyelv szívó hatásának, olyan standardra van szükségük, amely nem egy elérhetetlen ideál, »csalfa, vak remény«, hanem birtokba vehető valóság”.²⁶ A nemzetközpontú nyelvművelés támogatói viszont, fölismerve a kérdés nyelvpolitikai súlyát, a közös normatudat szétlazulásától, végső soron pedig a nemzet-tudat gyengülésétől tartanak, és nem ítélik olyan jelentősnek a nyelvi eltéréseket, mint a kétségkívül többközpontú, több önálló ország hivatalos nyelveként funkcionáló világnyelvek (angol, spanyol, portugál, francia stb.) állami változatainak különbségeit, nem szólva a történelmi és időbeli távolságról.²⁷

Még hevesebb indulatokat váltott ki az ún. nyilatkozatvita, amely az idegen szavak terjedése elleni jogi föllépés, pontosabban a reklámtörvény esetleges nyelvi passzusai kapcsán bontakozott ki, és a hazai nyelvész-társadalom színe-javát állásfoglalásra készítette, még hozzá nem elsősorban szakmai folyóiratokban, hanem a közéleti-politikai sajtóban. 1997 májusában *Nyilatkozat* címmel az *Élet és Irodalom* egy 39 nyelvész által jegyzett cikket jelentetett meg.²⁸ Az aláírók felemelik a szavukat a magyar nyelv rendeleti úton való szabályozása ellen azt hangoztatva, hogy az idegenszerűségek elleni küzdelmet a nyelvtudomány mai állása nem igazolja, tudniillik minden élő nyelv folyamatosan érintkezik más nyelvekkel és vesz át szavakat azokból, mégsem „romlik el” ettől. A szöveg legkényesebb kitétele, hogy az idegen szavakkal szembeni fenntartás hátterében ugyanaz az ősi ösztön áll, amelyet a különböző idegen- és fajgyűlölő ideológiák is kihasználnak. Egy héttel később Grétsy ugyanezen hetilapban visszautasítja az előbbi kijelentést, csúsztatással vádolva a nyilatkozat szerzőit. Mint fogalmaz, „ha a magyar nyelvet nem is fenyegeti a kihalás veszélye, sőt gazdagságban, kifejezőerőben bármely más nyelvvel versenyre kelhet, ha sok olyan elveket hirdető, olyan szemléletű ember él vagy fog élni ebben az országban, mint amilyen elveket és szemléletet a nyilatkozat tükröz – mondjuk, néhány millió –, akkor már csakugyan veszély fenyegetné a nyelvet”.²⁹ A vita csak sokára – és csak látszólag – jutott nyugvópontra. A számos érdekes hozzászólás közül egyet kiemelve: Kenesei úgy látja, a nyilatkozat elhamarkodott volt, mert belső szakmai vita helyett jelent meg, és hiába lehet igazuk az aláíróknak tudományos értelemben; ha az embereket valóban zavarja, hogy nem értik meg a nekik szánt feliratokat, vagy ellene szavaznak egy atomerőmű vagy egy vízlépcső megépítésének, „akkor a tudományos igazságot befőttes üvegbe zárhatjuk a spájzban”, mert a köztársaság alapeszméje a közjó szolgálata.³⁰ Persze nem mindegy, tudományos tényekről van-e szó, vagy tudományos tények valamifajta interpretációjáról. Sajnálni lehet, hogy a Kenesei által javasolt, érzelmektől mentes tudományos vita

²⁵ LANSTYÁK István: Nyelvünk többközpontúságának néhány kérdéséről (különös tekintettel a Trianon utáni magyar nyelvre). *Magyar Nyelvőr* (1995a) 119/3. 213–236.; LANSTYÁK István: A magyar nyelv központjai. *Magyar Tudomány* (1995b) 40/10. 1170–1185.

²⁶ LANSTYÁK (1995a) i. m. (25. lj.) 233.

²⁷ DEME (1995) i. m. (20. lj.); BENKŐ Loránd: Többközpontú-e a magyar nyelv? *Magyar Tudomány* (1996) 41/3. 310–318. A témakör főbb dokumentumai összegyűjtve: KONTRA Miklós – SALY Noémi (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest, Osiris, 1998.

²⁸ ALBERTI Gábor et al.: Nyilatkozat. *Élet és Irodalom*, 1997. május 9. 4.

²⁹ GRÉTSY László: Levélféle Hajdú Péter akadémikushoz. *Élet és Irodalom*, 1997. május 16. 6.

³⁰ KENESEI István: Nyilatkozat vita helyett. Nyelvészeti igazság, társadalmi gondok. *Népszabadság*, 1997. június 18. 10.

végül is nem zajlott le, így a táborok közötti – többnyire kimondatlan, de éles – szembenállás azóta is megvan.³¹

A nyelv művelés kritikusai nagy energiát fektetnek a nyelv művelés valós vagy vélt ideológiai hátterének feltárásába,³² ám elmulasztják ugyanilyen tüzetes elemzésnek alávetni saját ideológiai kiindulópontjukat. Ehelyett tipikusan úgy állítják be megközelítésüket, mint a „tudományos nyelvészet” vagy „a nyelvtudomány mai állásának” nézőpontját (l. *Nyilatkozat*), s ilyen értelemben egyúttal – kimondva vagy sugallva – ki is rekesztik a nyelvtudomány köréből a nyelv művelés képviselőit, beleértve tudományos fokozattal rendelkező kollégáikat is. A diszkreditálás retorikai eszköze a „preskripció”, „preskriptív” (előírás, előíró) szavak pejoratív használata, a deskriptív ortodoxia kizárólagossá tétele és a nyelvi diszkrimináció, sőt lingvicizmus vádja.³³ A preskriptív vagy normatív szemlélet azt jelenti, hogy a nyelvész nemcsak megfigyeli, leírja és magyarázza a nyelvi jelenségeket (eddig terjed a deskripció), hanem értékítéletet is fűz hozzájuk. Ez azonban nem lehet önkényes minősítés, csakis a nyelvi jelenségek használati értékének körültekintő meghatározása. Akadnak, akik úgy látják, hogy a nyelv művelés, a nyelvi illemtan és a helyesírás a nyelv szabványosításával foglalkozik, és bár ezeknek a tevékenységeknek megvan a maguk helye a nyelvi kultúrában, nem tekinthetők a nyelvtudomány részének.³⁴ A deskriptív ortodoxia nem engedi meg a nyelvésznek, hogy értékeljen. Egy tetszetős biológiai hasonlat szerint az állattanban elképzelhetetlen a svábbogár, a kacsacsőrű emlős vagy a kígyó létének helytelenítése (akár tetszenek a kutatónak vagy az embereknek, akár nem), s ugyanígy elfogadhatatlan a suksükölés, a nákolás vagy a nyelvjárási kiejtés nyelvészeti elmarasztalása.³⁵ Az analógia azonban sántít: az állattan a biológia része, a biológiának pedig számos olyan alkalmazási területe létezik, amely aktív beavatkozással jár az élővilág rendszereinek működésébe, így jócskán túlmutat a deskripción.³⁶ A diszkrimináció és a lingvicizmus (nyelvi rasszizmus) politikailag áthallásos vádja akkor alapos, ha a nyelvész társadalmilag megbélyegez embereket és egyes beszélői csoportokat pusztán a nyelvhasználatuk miatt, illetőleg nem segíti őket a társadalmi érvényesülésben, hanem hozzájárul nyelvi jogaik csorbításához. A nyelvi jelenségek használati értékének tudományos módszerekkel történő megállapítása és a nyelvi ismeretterjesztés, tanácsadás azonban nem diszkrimináció és nem lingvicizmus, az pedig, hogy az emberek ne formáljanak benyomásokat és ne alkossanak véleményt egymásról a nyelvhasználatuk alapján, utópisztikus gondolat lenne.

Valójában a deskriptív ortodoxia – amelyet például Bárczi gyakorlatilag káros, tudományos szempontból téves, és régen elavult felfogásnak tartott³⁷ – nemcsak a nyelv művelést és a helyesírási szabályozást, tanácsadást, hanem az alkalmazott nyelvészet számos más területét is kiiktatja a nyelvtudományból. Ilyen terület például a logopédia vagy az afázia, diszlexia, diszgráfia nyelvi terápiája, a Sándor³⁸ által is tárgyalt nyelvi tervezés³⁹ (amely érdekes módon

³¹ Vö. SÁNDOR i. m. (3. l.); KÁLMÁN László: A nyelv művelés mint áltudomány. In: BÜKY László (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI. Nyelvreírás és nyelv művelés, nyelvhasználat, stilisztika*. Szeged, SZTE, 2004. 63–82.; BALÁZS Géza: „A magyar nyelv elé mozdításáról...” *Vitairat a nyelv művelésért*. Budapest, Akadémiai, 2005.; MINYA Károly: *Rendszerváltás – normaváltás. A magyar nyelv művelés története, elvei és vitái 1989-től napjainkig*. Budapest, Tinta, 2005.

³² L. pl. SÁNDOR i. m. (8. l.); LANSTYÁK István: Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* (2009) 11/1. 27–44.; LANSTYÁK István: Az elitizmus mint nyelvhelyességi ideológia. In: KOZMÁCS István – VANČONÉ KREMMER Ildikó (szerk.): *A csitári hegyek alatt. Írások Sándor Anna tiszteletére*. Nyitra, Arany A. László Társulás – Konstantin Filozófus Egyetem, 2011. 145–155.

³³ L. pl. SÁNDOR i. m. (3. l.); SÁNDOR (2003) i. m. (21. l.); SÁNDOR (2006) i. m. (21. l.)

³⁴ KÁLMÁN László – TRÓN Viktor: *Bevezetés a nyelvtudományba*. Budapest, Tinta, 2005/2007. 13.

³⁵ É. KISS Katalin – KIEFER Ferenc – SIPTÁR Péter: *Új magyar nyelvtan*. Budapest, Osiris, 1998. 295.; KENESEI István: Hányféle igazság van? *Magyar Nyelv* (2002) 98/1. 47.; NÁDASDY Ádám: A nyelvészet és területei. In: KIEFER Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv*. Budapest, Akadémiai, 2006. 15–16.

³⁶ MINYA i. m. (31. l.) 58–59.

³⁷ BÁRCZI Géza: *Nyelművelésünk*. Budapest, Gondolat, 1974. 12–14.

³⁸ SÁNDOR (2003) i. m. (21. l.); SÁNDOR (2006) i. m. (21. l.)

sokkal „szalonképebb” elnevezésnek hat egyesek számára, mint a nyelv művelés, jóllehet jelentős részben ugyanarról a dologról van szó⁴⁰), a normatív érvelésteória⁴¹ és tágabban a retorika vagy éppen a kritikai diskurzus elemzés⁴², amely nyíltan ideológiai kritikát gyakorol a dominánsnak mondott hatalmi diskurzusokkal szemben. Ha valaki például nyelvészeti munkásságának részeként rasszistának, antiszemitának, homofóbnak, (hetero)szexistának stb. tekintett szövegeket elemez kritikailag,⁴³ akkor az illető vagy nincs tisztában azzal, mivel foglalkozik a nyelvészet, vagy pedig szakítani kellene a deskriptív ortodoxiával. Nem világos az sem, miért ne lehetne a „nyelvi menedzselés”⁴⁴ a nyelv művelés része.

3. Létezik-e nyelvi normája a médiának?

A címben feltett kérdésre akkor tudunk tartalmas választ adni, ha eltűnődünk a következőkön:

- a) Miért érdekes a média nyelvhasználata a kutatás számára?
- b) Különbözik-e a média nyelvhasználata a médián kívüli nyelvhasználatától? Van-e ki-tüntetett (felülreprezentált) nyelvváltozata a médiának?
- c) Mennyire egységes (egységesítő) vagy sokszínű a média és az egyes médiumok nyelvhasználata? Mennyire legyen egységes vagy sokszínű a média nyelvhasználata?
- d) Milyen hatásai vannak a média nyelvhasználatának? Mennyire sarkall mintakövetésre?
- e) Milyen mintát, illetőleg mintákat közvetít az embereknek?
- f) Csak nyelvi mintákat, vagy a nyelvhasználaton keresztül viselkedésmintákat is?

---

³⁹ A nyelvi tervezés eredetileg az újonnan létrejött harmadik világbeli államok rendezetlen nyelvi helyzetének tanulmányozását és a fölmerülő problémák megoldását célzó tevékenységet jelentette, mára azonban felöleli bármely állam és nyelvi közösség gyakorlati nyelvhasználati kérdéseinek rendezését. Egyik ága a helyzettervezés, amely az adott közösségben (államban) használatos nyelvek, nyelvváltozatok használati körét szabályozza, a másik pedig az állapottervezés, amely a kiválasztott nyelvek belső szerkezetével, állagával, a standardizálással, a standard nyelvváltozat(ok) kodifikálásával és elterjesztésével foglalkozik.

⁴⁰ L. HERMAN József – IMRE Samu: Nyelvi változás – nyelvi tervezés Magyarországon. *Magyar Tudomány* (1987) 32/7–8. 513–531.; TOLCSVAI NAGY Gábor (szerk.): *Nyelvi tervezés*. Budapest, Universitas, 1998.; LANSTYÁK István – SZABÓMIHÁLY Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*. Pozsony, Kalligram, 2002.

⁴¹ Frans H. van EEMEREN – Rob GROOTENDORST: *Argumentation, communication, and fallacies: A pragma-dialectical perspective*. Hillsdale (NJ), Lawrence Erlbaum Associates, 1992.; Frans H. van EEMEREN – Rob GROOTENDORST: *A systematic theory of argumentation: The pragma-dialectical approach*. Cambridge, Cambridge University Press, 2004.

⁴² Roger FOWLER: *Language in the news: Discourse and ideology in the press*. London, Routledge, 1991.; Teun A. van DIJK: A kritikai diskurzus elemzés elvei. In: SZABÓ Márton – KISS Balázs – BODA Zsolt (szerk.): *Szöveg-változatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000. 442–477.; Norman FAIRCLOUGH: *Critical discourse analysis*. Boston, Addison Wesley, 1995.; Norman FAIRCLOUGH: *Language and globalization*. London, Routledge, 2006.; Michael TOOLAN (szerk.): *Critical discourse analysis: Critical concepts in linguistics*. (I–IV.) London, Routledge, 2002.

⁴³ L. pl. Teun A. van DIJK: *Elite discourse and racism*. Newbury Park (CA), Sage, 1993.; Martin REISIGL – Ruth WODAK: *Discourse and discrimination: Rhetorics of racism and antisemitism*. London, Routledge, 2001.; BARÁT Erzsébet – PATAKI Kinga Júlia – PÓCS Kata Rita: Gyűlölködni szabad(?) A magyar sajtó a feminizmusról és a feministákról. *Médiakutató* (2004) 5/1. 41–58.; BARÁT Erzsébet – SÁNDOR Klára (szerk.): *A nő helye a magyar nyelvhasználatban*. Szeged, JATEPress, 2007.

⁴⁴ A nyelvi menedzselés „alulról fölfelé” irányuló nyelvi problémakezelés: a nyelvhasználók valamilyen kommunikációs normaszegést észlelnek, amely gondot jelent nekik, a nyelvész mint „nyelvi menedzser” pedig tervet dolgoz ki annak megoldására (l. SZABÓMIHÁLY Gizella: *Nyelművelés – nyelvtervezés – nyelvi menedzselés. Fórum Társadalomtudományi Szemle* (2005) 7/4. 67–75.; LANSTYÁK István: A nyelvi problémák típusai. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* (2010) 12/1. 23–48.).

A nyelvészeti diskurzuson belül maradván és a 2. szakaszban leírtakat figyelembe véve három álláspontot körvonalazhatunk. Ezek erősen rivalizálnak egymással,⁴⁵ de van olyan megközelítés, amely inkább az együttműködésükre helyezné a hangsúlyt.⁴⁶

I. *Elméleti nyelvészet* (általános nyelvészet, nyelvleírás).

Ha azt kérdezzük, vannak-e az elméleti nyelvésznek elvárásai a média nyelvhasználatával kapcsolatban, akkor határozottan azt kell mondanunk, nincsenek (legalábbis mint elméleti nyelvésznek – mint magánembernek esetleg igen): a sajtó- és a médianyelv olyan, amilyen, nem érdemes (nem demokratikus) beleszólni, ne szabjuk meg, milyen legyen, úgysem lehet különösebben befolyásolni. Akik művelik, spontán módon kialakítják a normáit. Amennyiben az elméleti nyelvész egyáltalán vizsgálja a médianyelvet, azt pusztán leíró céllal teszi, hogy feltérképezzen nyelvi (nyelvtani) jelenségeket. Vagyis a médianyelv adatforrás a nyelvelméleti kutatás számára.

II. *Társasnyelvészet* (szociolingvisztika).

Nem látszik egységesnek: vagy a szigorú deskriptív szemlélet szerint nyilatkozik meg, vagy preskriptív félhanggal azt szorgalmazza, illetőleg sugallja, hogy a média nyelvhasználat legyen minél színesebb, demokratikusabb – jelenjenek benne meg a nyelvjárások és a szociolektusok (akár a szleng is), ne diszkrimináljanak társadalmi csoportokat a nyelvhasználat standardizálásával, egyes nyelvváltozatok „elnémításával”. Ennek megfelelően, ha vizsgálja a médianyelvet, azt vagy feltáró (lényegében deskriptív) céllal teszi, vagy azért, hogy felmutassa és támogassa a nyelvhasználati sokszínűséget, a változatosságot mint értéket, és fellépjen a nyelvhasználat kisajátítása, a túlzott standardizálás ellen.

III. *Nyelvművelés* (normatív nyelvészet).

Egyértelműen vannak elvárásai a média nyelvhasználatával szemben: legyen érthető, igényes, választékos, esztétikus, „hibátlan” (azaz a standardnak megfelelő), stílusos stb. Folyamatosan figyeli a médianyelvet, hogy megismerje, és hogy észrevegye a nyelvhasználati visszasságokat, hiányosságokat, felhívja rájuk a figyelmet, és ezáltal hite szerint jobbá tegye, javítsa a média nyelvi teljesítményét a főnti eszmény szerint (mert az nem pusztán tükör, hanem minta is az embereknek).

Első pillantásra e háromfajta viszonyulás a nyelvhez nehezen egyeztethető össze egymással. Figyelemre méltó azonban Keneseinek – mint elméleti nyelvésznek – a véleménye, aki szerint nincs közöttük sem éles ellentét, sem értéksorrend, és nem is kellene ilyet kreálni. Kompromisszumkereső javaslata minden részletében tanulságos:

„A folyamat kezdő- és végpontjában az alkalmazott nyelvészetben belül hazánkban nyelvművelésnek nevezett terület áll. A nyelvművelők fedezik fel – sokszor a leíró vagy társasnyelvésznel érzékenyebb füllel vagy szemmel –, hogy új jelenségek, kifejezések, szerkezetek jelentkeztek, és hogy ezek miben térnek el a korábbiaktól, az addig elfogadottaktól. Számos esetben egyébként éppen az a »nagyközönség« jelenti ezeket az új fejleményeket, amely azután vagy »kapásból« el is ítéli azokat, vagy éppenséggel tanácsot kér a szakembertől, hogy mitévő legyen.

A folyamat következő pontján a leíró/elméleti nyelvész, illetve – szerencsés esetben – a nyelvművelőbe oltott leíró nyelvész áll. Az ő dolga az, hogy megvizsgálja, hogyan illeszkedik a nyelv szerkezetébe, az eddig rögzített szabályok, elvek és paraméterek közé az új struktúra. (...)

⁴⁵ Vö. KONTRA Miklós: „Három a magyar igazság”. Egy mondattani változás három megközelítése. *Magyar Nyelv* (2001) 97/1. 53–64.; KONTRA i. m. (3. lj.) 26–40.; KENESEI i. m. (35. lj.); BALÁZS i. m. (31. lj.)

⁴⁶ KENESEI i. m. (3. lj.); KENESEI i. m. (35. lj.); NEMESI i. m. (10. lj.) 9–34.

Leírja és a szerkezeti összefüggések (...) segítségével tisztázza, hogyan illeszkedik (vagy nem illeszkedik) a magyar nyelvre vonatkozó általános szerkezeti megfigyelésekhez. Ezek után igyekszik megjósolni, milyen következményekre számíthatunk: milyen további szerkezetek felbukkanását várhatjuk és milyenekét nem – természetesen az adott új típuson belül.

A harmadik stáció a társasnyelvészet felségterülete. A nagyszámú beszélővel elvégzett felmérésekkel be tudja mutatni, mekkora körben van elterjedve a megfigyelt új jelenség, illetve milyen attitűdökkel viszonyulnak hozzá, mit gondolnak róla a nyelv használói (...). Ellenőrzi a leíró nyelvész előrejelzéseit, visszacsatol hozzá, és adott esetben módosításokra készíti álláspontja, magyarázata tekintetében.

Végül az utolsó állomás újra a nyelvművelő. A felhalmozott adatok és magyarázatok alapján kellene döntenie arról, hogy szakemberként hogyan »viszonyul« az új jelenséghez, mit tanácsol a hozzá forduló érdeklődőknek: megállapítja-e, hogy az adott nyelvi jelenség például az iskolázottságnak (illetve annak hiányának) a jelölője-e, és ekképpen rejtett vagy kimondott értékítéletet fűz hozzá, avagy esetleg kivár és semleges marad.

Ez az a pont, ahol a leíró és a társasnyelvész az egyik oldalon állva és szemben a nyelvművelővel azt mondja, az ő dolguk nem az ítékezés vagy az értékelés, hanem a tények rögzítése: adott szerkezetnek ilyen grammatikai magyarázata és ilyen körű elterjedtsége van. A nyelvészek e csoportja konstatálja, hogy van, és nem minősít, csakúgy, ahogy a zoológus is megállapítja, hogy a kacsacsőrű emlős létezik, akár tetszik ez neki, akár nem. Jóllehet leíró nyelvészként ezzel az állásponttal teljesen egyetértek, nem tudom behunyni a szemem és nem észrevenni azt, hogy a mai magyar társadalom egy nem elhanyagolható és »nyelvtudatos« szegmense, amely jórészt éppen azokból az általános és középiskolai magyartanárokból áll, akik a nyelvi közgondolkodást a legnagyobb mértékben befolyásolják, elvárja, hogy a szakemberek igenis tanácsokat is adjanak az általuk is tapasztalt új jelenségekről. És ha ezt a szakemberek nem teszik meg, akkor nélkülük hozza meg – jó vagy rossz – döntéseit.

Vegyük észre, hogy ha mégannyira tartózkodunk is a nyelvi kifejezésekre vonatkozó értékítéletektől, saját napi gyakorlatunkban bizony távol tartjuk magunkat az olyan változatoktól, mint az *el-e ment, nem-e ő volt itt; (én) olvasnák* stb. Ameddig pedig mindazok a nyelvészek, akik sziklaszilárdan kitartanak amellett, hogy nem szabad értékítéleteket fűzni egyik vagy másik nyelvi változathoz, maguk mindig a művelt nyelvváltozatot használják, addig azt kell konstatálnunk, hogy a »vizet prédikál, de bort iszik« esetével állunk szemben.⁴⁷

A nyelvhasználat tehát – s így a média nyelvhasználata is – többféle nyelvészeti szemléletben kutatható, nem beszélve a nyelvészetén túli vagy kívüli (szociológiai, szociálpszichológiai, kommunikációelméleti stb.) lehetséges megközelítésekről. S hogy a *b*) és a *c*) kérdésre is válaszoljunk: ha a médianyelv tükör, akkor nagymértékben megjeleníti a médián kívüli nyelvhasználatot, de valójában messze nem reprezentálja hűen a nyelv területi, társadalmi és egyéni változatosságát. A sokszólamúság ugyanis nem jelenti azt, hogy a médiának ne lenne kitüntetett nyelvváltozata, nevezetesen az ún. standard vagy sztenderd. Ez egyáltalán nem meglepő, ha a tekintélyes szociolingvista, Trudgill fogalommeghatározását vesszük alapul, aki szerint a standard az a dialektus, amelyet az írott szövegekben többnyire használnak, a művelt anyanyelvi beszélők beszélnek, és amelyet az adott nyelven tanuló nem anyanyelvi beszélőknek tanítanak.⁴⁸ A standard tehát létező nyelvváltozat, amelynek megvan a maga – mint tudjuk, nem örök és változatlan – normája. Bár nincs minden tekintetben egységes kiejtőváltozata, ez az a dialektus, amelyet az általános (nem nyelvjárási vagy rétegnyelvi) szótárak, nyelvtanok, helyesírási szabályzatok és nyelvhelyességi kézikönyvek rögzítenek (kodifikálnak). Abban az értelemben eszmény, hogy a művelt és kevésbé művelt nyelvhasználók számára mintát is mutat arra, hogy a kommunikáció egyes (főleg formális) fórumain hogyan szokás, hogyan célszerű, hogyan illő megnyilatkozni. A nyelvi lektorok, olvasószerkesztők sok esetben ki is javítják azok szövegeit, akik megsértik ezt a normát (pl. újságcikkeket, tu-

⁴⁷ KENESEI i. m. (3. lj.) 5–8.; KENESEI i. m. (35. lj.) 46–47.

⁴⁸ Peter TRUDGILL: *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged, JGyTF, 1997. 76–77.

dományos dolgozatokat, könyveket). A közszolgálati médiát nem lehet hibáztatni azért, mert a standardot preferálja – ez küldetéséből fakad (l. a bevezetésben). De tegyük máris hozzá: minden rádiós és televíziós műfajnak megvan a maga (stílus)normája. Ami egy show-műsorba teljes mértékben belefér, nem biztos, hogy jól hangzana egy hírszövegben. Egy vidék-magazin hitelességének nem árt, hanem inkább használ, ha megjeleníti a nyelvjárási íze-
ket. S ahogy a meteorológus Reisz András palóc kiejtését is elfogadta a közönség (bár részben még mindig ez alapján azonosítja), a nyelvjárásoknak a Közszolgálati Kódexben szorgalmazott megbecsülése terén való továbblépés előtt sincs akadály (hangsúlyozom: nem a nyelvi igénytelenség normává emelése és a standard nyelvváltozat szerepének aláásása jegyében). A nyelvi változás ugyanakkor a nyelvjárásokat is érinti: az elmúlt évtizedekben sokat veszítettek korábbi jellemzőikből.⁴⁹

Ami a médianyelv hatását illeti, ennek mechanizmusáról inkább csak többé-kevésbé megalapozott feltevésekkel találkozhatunk, mint megbízható kutatási beszámolókkal.⁵⁰ Erős a „panaszgyomány”, amely különféle károsnak ítélt nyelvi minták terjesztését rója fel a médiában megszólalóknak, például a közhelyek⁵¹ és a nyelvi divatjelenségek⁵² fölkapását. Függetlenül attól, hogy az e tárgyú írások sokszor elavult kommunikációfelfogást tükröznek (úgy tekintenek a kommunikációra, mintha annak egyedüli funkciója a magas intellektuális színvonalú, tárgyilagos információcsere lenne⁵³), és hogy nyelvi adataik többnyire nem szisztematikus gyűjtésből származnak, eléggé valószínűtlen, hogy tévednének abban, hogy ilyen természetű hatások léteznek, és érdemes odafigyelni rájuk (pl. minél nagyobb valamilyen műsornak a hallgatottsága, nézettsége, minél népszerűbb egy médiaszemélyiség, annál nagyobb lehet a nyelvi hatása is). A médiakutatás számos tanulságot hordoz a nyelvi hatásvizsgálat számára: az utánzásos tanulás, a kétlépcsős modell vagy a szelektív befogadás, napirend-kijelölés elméletének nyelvhasználatra való „lefordítása” új megvilágításba helyezhetné a kérdést.⁵⁴ Az ilyen igényű tudományos vállalkozás azonban nagyon költséges és rengeteg módszertani buktatót rejt magában, ezért a kisebb léptékű, de széles merítésű, dokumentált adatokból levont következtetéseknek is van helyük a nyelvészeti kutatásban. A tudományágak közötti határokat sem szerencsés mereven értelmezni: a nyelvészek jó része idegenkedik ugyan az interdiszciplináris szemlélettől, ám – Benkő nem mai szavait idézve – „régóta fölismert tény, hogy a nyelvet nem lehet csak a saját mivoltában, mintegy grammatikai elvontsággal szemlélni, mert annak problematikája mind fejlődésében, mind működésében megannyi szoros szállal kapcsolódik az emberhez, pontosabban az emberi közösséghez, a társadalomhoz, amely a nyelvet megteremti, folyamatosan formálja és használja”.⁵⁵ A nyelvi minták terjesztése társas viselkedésminták terjesztése is egyben. Amikor például a nagy magyar kereskedelmi televíziók hazai gyártású sorozatai felkarolják a szlenget, azzal – akarva-akaratlanul – nem pusztán nyelvi mintákat sugároznak, hanem viselkedésformákat is (relációs agresszió, különböző benyomáskeltési stratégiák).⁵⁶ Az már a befogadástudomány terepe, mit kezdenek mindezzel a nézők. Kevesebb szó esik a média egyértelműen kedvező nyelvi hatásairól, holott a Lőrincze által is óhajtott pozitív nyelvi minták közvetítésére a színvonalas sajtó és média gondot fordít.

⁴⁹ HEGEDŰS Attila: *A változó nyelvjárás*. Piliscsaba, PPKE BTK, 2005.

⁵⁰ Vö. BALÁZS (1998) i. m. (4. lj.) 115–123.

⁵¹ HERNÁDI Miklós: *Közhelyszótár*. Budapest, Gondolat, 1976/1995.

⁵² BÍRÓ Ágnes – TOLCSVAI NAGY Gábor (szerk.): *Nyelvi divatok*. Budapest, Gondolat, 1985.; BALÁZS (2000) i. m. (4. lj.) 53–61.

⁵³ NEMESI Attila László: A pragmatika mint kommunikációtudomány. *Magyar Nyelv* (2013) 109/2. 177–184.

⁵⁴ Vö. MCQUAIL i. m. (5. lj.) 359–407.; BAJOMI-LÁZÁR Péter: *Média és társadalom*. Budapest, PrintXBudavár, 2006/2008. 151–188.

⁵⁵ BENKŐ Loránd: Anyanyelv és társadalom. *Magyar Nyelv* (1976) 72/4. 385–394.; BENKŐ i. m. (9. lj.) 46.

⁵⁶ L. NEMESI Attila László: Nyelvi minták és viselkedésbeli háttérük a kereskedelmi televíziók magyar gyártású szappanoperáiban. In: H. VARGA (szerk.) i. m. (4. lj.) 144–150.; NEMESI i. m. (10. lj.) 87–130.

Összefoglalva: a média általában – a közszolgálati média pedig különösen – a standard nyelvváltozat normáját követi, mert történelmi fejlődés eredményeképpen ez jelképezi az eltérő nyelvjárási és szociokulturális háttérű beszélők nemzeti összetartozását, valamint a nyelvi műveltség eszményét, továbbá ezen közlik a nyomtatott írásművek többségét, és ezt használja a köz- és idegennyelv-oktatás is. Az eltérő műfaji (stílus)normák azonban árnyalják a képet, hozzájárulva a nyelvi változatossághoz, azonkívül a nyelvjárási értékek felmutatásának is meg kell találni a módját, összhangban a Közszolgálati Kódexszel. A közmédia nyelvhasználata egyszerre tükör és minta, ezért kulturális, etikai és esztétikai vonatkozásaival törődni kell.

4. Jelenségek, visszásságok, javaslatok

A közszolgálati rádió és televízió vezetői mindig is tudatában voltak a média nyelvi mintaadó szerepének és ebből fakadó felelősségének. Hívják bár Nyelvi Bizottságnak, Mikrofonbizottságnak vagy – mint legújabban – Montágh Testületnek (a kiváló beszédtechnika-tanárról, Montágh Imréről⁵⁷ elnevezve), régebben is megvolt, ma is megvan a nyelvhasználati ügyekben illetékes szervezeti egység. Múltbeli tevékenységébe (ülések, konferenciák, elemzések, a követelményminimum betartásának ellenőrzése a hivatásos beszélők körében) többek között Balázs Géza, Kemény Gábor és Zimányi Árpád enged betekintést.⁵⁸ A Montágh Testülettől is azt remélhetjük, hogy felelősségteljes munkáját magas szakmai színvonalon látja el a rádiós-televíziós szakma és a nyelvtudomány neves képviselőinek közreműködésével. Ismét Kenesire hivatkozom, aki a nyelv és a járás között von párhuzamot („deskriptív szempontból” mindkettőt a megfelelő életkorban elsajátítjuk, mindenkinél kicsit másképp alakulnak, ugyanakkor mindenki célt tud érni velük):

„Akik azonban a nyelv Operaházának színpadán vagy a társastáncversenyek báltermeiben lépnek fel, azoktól többet lehet, és többet is kell elvárunk. Ahogy a balettművészt nem lehet az utcai járókelők közül toborozni, ugyanúgy nem lenne szabad sem a közszolgálati, sem a kereskedelmi rádiókban, tévékben olyan hivatásos közreműködőknek teret adni, akik a köznapi és nem a professzionális nyelvhasználat szintjén állnak, mind szóhasználatukat, mind artikulációjukat tekintve. Ezek a követelmények persze csakis a hivatásos, szerződött munkatársakra vonatkoznak, nem az alkalmi interjúalanyokra, felkért közreműködőkre, és bár a konkrét javaslat túlmegy a jelen előadás keretein, nem látom lehetetlennek a helyzet jogszabályokban történő megoldását sem.”⁵⁹

Fölveti, hogy a médiahatóság köthetné például a sugárzási engedélyt a hivatásos munkatársak valamifajta kommunikációs vizsgájához (ami nem zárna ki a nyelvjárásban beszélőket, különösen – de nem kizárólag – a regionális és helyi médiában), a szinkronizálással foglalkozó stúdiók pedig önkéntes kamarát hozhatnának létre a szolgai és stílustalan fordítások visszaszorítására.

Hogy az érintettekhez eljutottak-e Kenesei javaslatai, és elgondolkodtak-e azokon, egyelőre nem lehet tudni. Mindenesetre következzen egy sor olyan nyelvi jelenség, amellyel a Montágh Testületnek megítélésem szerint foglalkoznia kell (a lista nyilvánvalóan nem teljes).

---

⁵⁷ L. MONTÁGH Imre: *Tiszta beszéd*. Budapest, Holnap, 1976/2011.; MONTÁGH Imre: *Nyelvművelés. A beszéd művészete*. Budapest, Múzsák, 1989.

⁵⁸ BALÁZS Géza: A Magyar Rádió Nyelvi Bizottsága (1976–2006). In: H. VARGA (szerk.) i. m. (4. lj.) 133–137.; KEMÉNY Gábor: *Nyelvi mozaik. Válogatás négy évtized nyelvművelő írásaiból*. Budapest, Tinta, 2007. 63–71.; ZIMÁNYI Árpád: Műsorelemzések a Magyar Rádió Nyelvi Bizottságában. In: H. VARGA (szerk.) i. m. (4. lj.) 124–132.

⁵⁹ KENESEI i. m. (3. lj.) 9. Nota bene: a bevezetésben idézett Közszolgálati Kódex nem jogszabály, megsértésének nincs semmilyen közvetlen jogkövetkezménye.

a) *Beszédhibák (pöszesség, selypesség, raccsolás, nazális ejtés).* Sajnos egyáltalán nem példa nélküli a közmédiában, hogy a műsorvezetők, tudósítók artikulációja nem tiszta, sőt olykor kifejezetten zavaró beszédhibákat kénytelen a hallgató, néző eltűrni. A jelenség mintha az utóbbi időben terjedne (l. pl. a Híradó fiatal tudósítóinak némelyikét). Egyetérthetünk Keneseivel: „az, aki az élőbeszéddel keresi a kenyerét az egyébként sugárzási engedélyhez kötött médiában, ugyanolyan jellegű követelményeknek feleljen meg, mint aki mondjuk zenés szórakozóhelyen lép fel: ha ez tudottát olvasni, az tudjon megfelelő artikulációval és mondatfűzéssel beszélni. És még csak nem is nyelvészként mondom mindezt, hanem közönséges fogyasztóként, amint arról is megvolna a véleményem, ha a halászcárdában hamisan húzná a primás”.⁶⁰ A kifogástalan artikuláció ebben a szakmában alkalmassági feltétel, amelyet semmilyen egyéb szempontra hivatkozva nem lehet figyelmen kívül hagyni. Számos rátermett fiatal végzett és végez kommunikáció- és médiatudomány vagy egyéb szakokon, akik bebozsátást szeretnének a közmédiába. Nem vehetik el a lehetőséget előlük olyanok, akik nem felelnek meg ennek az alapvető alkalmassági feltételnek. A beszédhibák többsége kellő gyakorlással megszüntethető, így semmi akadályja annak, hogy aki veszi a fáradságot, odakerülhessen a mikrofon mögé vagy a képernyőre. A beszédtechnikai és általános nyelvi készségfejlesztésnek meggyőződésem szerint a kommunikációs képzésekben is jóval nagyobb súlyt kellene adni, mint az a legtöbb felsőoktatási intézményben jelenleg tapasztalható (tisztelet a kivételnek), akár a társadalomtudományi, akár a bölcsész képzési területhez sorolja az oktatáspolitikát a kommunikáció- és médiatudományt.

b) *Túlhelyesbítés, betűejtés.* Egy felkészült kommunikátortól elvárható, hogy tudomása legyen a túlhelyesbítés jelenségéről, és elkerülje (vagy ha véletlenül mégis elkövette, azonnal korrigálja). Mivel a túlhelyesbítés háttérben álló nyelvi bizonytalanság a nyelvten jól meghatározható pontjain jelentkezik (az ikes ragozás *-m* személyragja, *-ba(n)/-be(n)*, kijelentő és felszólító mód, *amely az ami helyén*), nem nehéz tudatosítani a hibás és a jó alakokat. A deskriptív nyelvészek a túlhelyesbítést gyakran írják a nyelvművelés számlájára, mondván: az túlzottan normatív viszonyulásával, hibakereső attitűdjével elbizonytalanítja és a természetes nyelvi viselkedés fölötti ellenőrzés fölösleges kiterjesztésére hajlamosítja a nyelvhasználókat. Annyira sulykolják, hogy mi nem helyes, hogy a nyelvhasználó elkezd kínosan ügyelni arra, nehogy hibázzon, ezért olyankor is kerüli a stigmatizált formát, amikor az teljesen szabályos. A nyelvművelés tehát nemhogy nem hasznos, hanem „káros”.⁶¹ Fontoljuk azonban meg: (i) a túlhelyesbítés a nyelvtanulás természetes velejárója,⁶² (ii) már olyan régi időkből is adatolható, amikor a nyelvművelés még nem volt intézményesülve,⁶³ (iii) a szokásosnál nagyobb odafigyelés a nyelvhasználatra általánosságban nem kárhoztatható, és (iv) a nyelvművelő felhívhatja a figyelmet a túlhelyesbített alakok kiküszöbölésének fontosságára, míg a deskriptív nyelvész saját elvei szerint nem befolyásolhatja a nyelvhasználatot, így a túlhelyesbítés kerülésére sem biztathat. Kérdés, mi hasznosulna a gyakorlatban a nyelvtudomány e tárgyban gyűjtött ismereteiből a nyelvművelés közreműködése nélkül. A túlhelyesbítés egy fajtája – vagy legalábbis lélektanilag rokona – a betűejtés, amelynek a kommunizmus évei alatt volt nagy divatja, mivel Kádár János pártfőtitkár maga is betűejtő volt. A jelenség azonban nem tűnt el: a közmédia egyik legismertebb, Lőrincze-díjjal is kitüntetett sportriportere például évtizedek óta betűejtő, és a jelek szerint erre senki sem hívta föl a figyelmét az évek során. A

⁶⁰ KENESEI i. m. (3. lj.) 9–10.

⁶¹ L. pl. PLÉH Csaba: Stigmatizáció és nyelvi tudat. In: KONTRA (szerk.) i. m. (3. lj.) 256–277.

⁶² DEDE Éva: Hiperkorrekció és nyelvművelés. In: BALÁZS Géza (szerk.): *Jelentés a magyar nyelvről (2000–2005)*. Budapest, Akadémiai, 2005. 47–57.

⁶³ BENKÓ Loránd: *Magyar nyelvjárástörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1957.; NÉMETH Miklós: *Nyelvjárási, beszélt nyelv és spontán sztenderdizációs törekvések a XVIII. századi szegedi őrök nyelvvaltozatban*. Budapest, Akadémiai, 2004.; NÉMETH Miklós: *Nyelvi változás és váltakozás társadalmi és műveltségi tényezők tükrében. Nyelvi változók a XVIII. században*. Szeged, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2008.

túlhelyesbítést, betűjeztést mindezek alapján nem értékelhetjük úgy, mint a nyelvhasználati változatosság tolerálandó példáját, hanem a nyelvi kompetencia hiányosságát látva benne törekedni kell az érintettek fölvilágosítására.

c) *Nyelvi babonák.* A nyelv hézagossága ismeretén, a nyelvtani szabályok félreértésén, félremagyarázásán, önkényes értelmezésén alapuló álszabályokat nyelvi vagy nyelvhelyességi babonáknak nevezzük.⁶⁴ Mindannyian szeretnénk úgy tekinteni a médiára, s kiváltképp a közmédiára, mint amely nem nyelvi babonák terjesztője, hanem a nyelvi műveltségé. Ezért fokozottan érdemes odafigyelni a megszólalók nyelvhelyességre vonatkozó metanyelvi reflexióira (pl. „csúnyán mondva”, „kicsit magyartalanul fogalmazva”, „rossz magyarsággal”). Nyelvi babona sokféle van – köztük kiejtési babonák is⁶⁵ –, de a nyelvi rendszer egészét tekintve a legmesszebbmenő következményekkel a létige + *-va/-ve* szerkezet germanizmusnak bélyegzése járt. E babona részletes cáfolatát Szepesy nyújtja,⁶⁶ a nyelv művelők sokszor említik, mégsem sikerült mindeztől kitörölni az emberek – így például az újságírók, médiaszereplők – egy részének fejéből. A következmény nemcsak az, hogy elbizonytalanodik a nyelvérzék, és a beszélők zavarodottan kerülnek próbálják a kifogástalan magyarságú szerkezetet (pl. „az idén lesz megrendezve”, „nincs biztosítva”, „jó szándékkal van kikövezve”), hanem az is, hogy előtérbe kerül a „kerül”, azaz a bürokratikus-jogi szaknyelv analitikus kifejezőmódja, valamint a befejezett melléknévi igenév állítmányi használata, amit Szepesy a sok *t* miatt „tötö” nyelvnek nevezett („az idén kerül megrendezésre”, „nem biztosított”, „jó szándékkal kikövezett”). A nyelv művelők a terjedős bürokratikus fordulatokat régebben még rosszállóan terpeszkedő kifejezéseknek nevezték.⁶⁷ A leíró nyelvészetben analitikus vagy funkciógés szerkezeteknek keresztelték őket át.⁶⁸ Olyan presztízsmintáról van szó, amelyet egyes társadalmi csoportok (jog, közigazgatás) részben nyelvi műveltség hiányából, részben saját nyelvi mintáikat szolgáló módon követve és átörökítve, részben jól megragadható funkcióval (a cselekvő elrejtése végett) terjesztenek. Nincs ok arra, hogy egy másik (hatását tekintve jelenleg lényegesen erőteljesebb)⁶⁹ presztízscsoport ne terjessze a nyelvhasználók körében azt a tudományos igazságot, hogy a létige + *-va/-ve* szerkezet nem germanizmus, és nyugodtan használja mindenki (az egészséges nyelvérzék ugyanis elárulja, mely igék mellett hangzik után, l. az oly sokszor perdöntő bizonyítékként előhozott „A macska fel van mászva a fára” szélsőséges példát).

d) *Formalitás és informális, fatikus kommunikáció.* A közszolgálati és a kereskedelmi médiumok összevetése azt mutatja, hogy az előbbieken hagyományosan inkább a távolságtartó, formális tiszteletet adó udvariasság, a kommunikációs folyamat narratív jellegű közvetítése és a lényegközlés (referenciális funkció) a jellemző, míg az utóbbiakban a műsorkészítők, munkatársak közötti kapcsolat megjelenítése, a közvetlen hangnem egymással és a hallgatókkal (fatikus funkció) sokszor a referenciális funkció fölé nő, a tartalmi mondanivaló kevésbé

⁶⁴ SZEPESY Gyula: *Nyelvi babonák.* Budapest, Gondolat, 1986.; GRÉTSY–KOVALOVSKY I. M. (13. l.) II. kötet, 366–372.

⁶⁵ WACHA Imre: Kiejtési babonák az elektronikus tömeg tájékoztatás beszédében. In: H. VARGA (szerk.) I. m. (4. l.) 111–123.

⁶⁶ SZEPESY I. M. (64. l.) 20–57.

⁶⁷ GRÉTSY László (szerk.): *Mai magyar nyelvünk.* Budapest, Akadémiai, 1976. 79.; ZIMÁNYI Árpád: *Nyelvhelyesség.* Eger, EKTF, 1995. 45–47.

⁶⁸ B. KOVÁCS Mária: A funkciógés szerkezetek a jogi szaknyelvben. *Magyar Nyelvőr* (1999) 123/4. 388–394.; KESZLER Borbála (szerk.): *Magyar grammatika.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000. 259.; KEMÉNY Gábor: Az analitikus kifejezőmód érvényesülése újabb nyelvhasználatunkban. *Magyar Nyelvőr* (2009) 133/3. 263–274.

⁶⁹ KONTRA Miklós: Milyen hatása van a mai magyar nyelv művelésnek? *Magyar Nyelv* (1994) 90/3. 333–345.

lényeges, illetőleg felszínes.⁷⁰ Ez a különbség a közelmúltban némileg oldódott: a közmédiában nagyobb szerepet kaptak az informalitás különböző fokait megengedő, sőt előnyben részesítő műsortípusok (pl. szórakoztató beszélgetőműsor, vetélkedő). Ezekben a műfajokban a formalitás idegenül hatna, ezért másként kell kezelnünk őket, mint például a közéleti hír- és magazinműsorokat. Ugyanakkor az utóbbiakban is megjelent az a szokás, hogy a (női) bemondók, műsorvezetők közül néhányakat „hivatalosan” is a becenevükön konferálnak be (Kriszta, Kati, Dorka stb.), illetőleg ők maguk ezt igénylik. Az effajta kedélyesség öncélúan kiemeli a fatikus kommunikációt, így ütközik a műfaji elvárásokkal. Az, hogy a vetélkedőkben is bizonyos stílusváltás következett be, amely szerint a kölcsönös tegeződés, valamint a nézőkkel és a játékosársakkal való évődés, ugratás, ironizálás – a megfelelő arculatvó eljárások alkalmazása mellett – immár megengedhető,⁷¹ nem feltétlenül kifogásolandó, még ha nem is mindenkinek az ízlésével találkozik. Szórakoztató műfajról van ugyanis szó, amelynek más a nyelvhasználati, nyelvi viselkedésbeli normája, mint az információközlő műfajoké. Bizonyára nem véletlen persze, hanem kulturális okokra vezethető vissza, hogy a BBC-n máig sugárzott *The Weakest Link* ('A leggyengébb láncszem') című, rituálisan udvariatlan kvíz⁷² magyar változata hamar lekerült az egyik kereskedelmi csatorna műsoráról. Más tekintetben a legutóbbi nyelvi illemtan tanácsai továbbra is érvényesek.⁷³

e) *Stílus, nyelvi viselkedés.* Ha a stílus a nyelvi kifejezés olyan módja, amely megfelel a pillanatnyi kommunikációs helyzetnek,⁷⁴ akkor a stílustörés a helyzethez nem illő, nem megfelelő nyelvi választás.⁷⁵ Kétségtelen, hogy a stílusmegítélés hordoz szubjektív értékmozzanatokot, hiszen az emberek a saját nyelvi tapasztalataik alapján mérlegelik, mi való az adott beszédhelyzetbe, és mi nem. Az is kétségtelen, hogy nem mindenkinek egyformán fejlett a stílusérzéke. Ebből azonban sem az nem következik, hogy általában nem lehet megállapítani, stílustörést követett-e el valaki például egy rádió- vagy tévéműsorban, sem az, hogy a stílusérzék nem fejleszthető és fejlesztendő. Egy példa a Kossuth rádióból: „*Irakban az amerikaiak igyekeznek kifüstölni az Al-Kaida által támogatott harcosokat*”.⁷⁶ Egy másik a televízióból: „*Göncz Árpád találkozott az indiai kulturális és közélet jeles figuráival*”.⁷⁷ A *kifüstölni* és a *figuráival* szóalakok az idézett szövegkörnyezetben stílustörők, helyettük, mondjuk, a *kiszorítani* és a *képviselőivel* jobb választás lett volna. Elfogadva, hogy a nyelvhasználat és annak stílusa része az emberi viselkedésnek, a média pedig nemcsak nyelvi stílusmintákat ad a nagyközönségnek, hanem viselkedésmintákat is, érdekes kortűnet az ironia térhódítása (vö. pl. a kevésbé ironizáló *Szomszédok* című teleregényt az ironiára mint társalgási normára építő *Életképekkel*). Az *Átok* című, szintén magyar sorozat közelmúltbeli műsorra tűzése és többszöri ismétlése pedig egyenesen elgondolkodtató, mert azzal a köztelevízió átlépett egy olyan szimbolikus határt, amelyet (Fábry Sándor félig elharapott-kisípolts vulgáris fordulatait nem számítva) korábban soha. E sorozat egyes szereplői ugyanis az obszcén nyelvhasználat igen széles kifejezéskáláját vonultatják fel, ami sajnálatos módon – nem vitatom – tükre is a hét-

⁷⁰ DOMONKOSI Ágnes: Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek a rádiózás nyelvhasználatában. In: H. VARGA (szerk.) i. m. (4. lj.) 97–110.

⁷¹ TÓTH Loretta: Hogyan szórakoztat az udvariatlanság? Az offenzív viselkedés megjelenése a Magyar Televízió kvízműsoraiban. *Médiakutató* (2013) 14/1. 7–17.

⁷² Jonathan CULPEPER: Impoliteness and entertainment in the television quiz show: The Weakest Link. *Journal of Politeness Research: Language, Behaviour, Culture* (2005) 1/1. 35–72.

⁷³ DEME László – GRÉTSY László – WACHA Imre (szerk.): *Nyelvi illemtan*. Budapest, Szemimpex, 1987/1999.

⁷⁴ PÉTER Mihály: Jegyzetek a funkcionális nyelvhasználatról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* (1978) 12. 223.

⁷⁵ GRÉTSY i. m. (67. lj.) 81.

⁷⁶ SZIKSZAINÉ NAGY Irma: *Magyar stilsztika*. Budapest, Osiris, 2007. 109.

⁷⁷ KEMÉNY i. m. (58. lj.) 65.

köznapi nyelvhasználatnak, de mint nyelvi és viselkedési minta igencsak taszító (műsorsáv-besorolástól függetlenül).

f) *Nyelvi műveletlenség.* Tágabb értelemben a b), c), és e) pontban említett jelenségek is a nyelvi műveltség valamifajta hiányát mutatják, de vannak további, talán még nyilvánvalóbb esetek. A latin *vice versa* kifejezés elterjedt „vica” ejtészváltozatát, sőt írásmódját Nádasdy⁷⁸ és Kemény⁷⁹ is szóvá teszi. *Helsinki* gyakran németesen „Helzinki”, a *paso doble* „pazó”, a portugál José Manuel Barroso pedig spanyolosan „Hozé” a médianyelvben – és folytathatnánk a sort. Ha egy tudósító az abaúji Vizsolyból jelentkezik, illő tudnia, hogy nem „Vizsolyon” és nem „Borsodban” van; ha a debreceni Nagytemplomból, akkor azt, hogy ott nem misét celebrálnak, hanem istentisztelet tartanak. Az állandósult szókapcsolatok helyes használata ugyancsak jogos elvárás: a közös lónak nem „túrós”, hanem túros (’sebes, varas’) a háta, férfiaknak nem „kötik be a fejét”, nőket nem „szarvaznak fel”, a „lándzsát tör felette” és az „egy cipőben evezünk” szóláskeveredés és képzavar. Jobban szétválik a konzervatív műveltségesezmény és a nyelv önszabályozását hirdető liberális álláspont a szótévesztések és az eredetileg téves, de elterjedt jelentéstársítások megítélésében. Az előbbi szemlélet szerint az *egyelőre* és az *egyenlőre*, az *egyhangúlag* és az *egyhangúan*, a *helység* és a *helyiség* (stb.) mást jelent, a *kies* nem a *kietlen*, az *alkalmasint* nem *alkalmanként* szinonimája,⁸⁰ míg az utóbbi nem tartja fontosnak, hogy az embereket megtanítsa az eredeti alak és jelentés használatára, mivel a nyelvszokást és a nyelvi változást tekinti mindenhatónak.⁸¹ Jómagam a közmédia megszólalói közül senkit sem biztatnék arra, hogy szaladjon a nyelvi változások elébe, és ne törekedjen saját maga, illetőleg a közönség nyelvi műveltségének gazdagítására. Ám amennyiben a korábban „műveletlen” alakok olyannyira megszilárdulnak a nyelvhasználatban, hogy a „művelt” forma alkalmazása veszélyezteti a megértést, nincs értelme ragaszkodni a régi normához.

g) *Nem standard grammatikai jelenségek.* Mint tisztáztuk, a közszolgálati média előnyben részesített nyelvváltozata a standard, így elsősorban – bár nem kizárólag – annak normáját követi. Az elméleti nyelvész természetesen be tudja bizonyítani, hogy a nem standard nyelvtani változatokra is megfogalmazható grammatikai szabály, tehát nem „romlik el” tőlük a nyelv,⁸² vagy hogy az újszerű igekötős igék és vonzatok finom (vagy kevésbé finom) jelentésárnyalatokat képesek kifejezni.⁸³ Kétlem azonban, hogy a közmédia feladata lenne a „nákolás”-hoz, a „süksükölés”-hez vagy a „Nem tudom, nem-e a postás csengetett”-féle nem standard változatokhoz kapcsolódó negatív attitűd programszerű megváltoztatása, illetőleg a *bealszik*, *lennyúl* (valaki valamit), *rápörög* (valaki valamire), *körberöhög* (valaki valakit) típusú igék szlengen kívüli terjesztése. A standard nyelvváltozat szimbolikus és gyakorlati szerepének megkérdőjelezése nem szolgálja a beszélőközösség érdekeit. Az igazi dilemma inkább a nem teljesen rögzült szerkezetek (pl. *természetesen(.) hogy...*)⁸⁴ és a folyamatban lévő vál-

⁷⁸ NÁDASDY Ádám: *Ízlések és szabályok*. Budapest, Magvető, 2003. 275.

⁷⁹ KEMÉNY i. m. (58. lj.) 376.

⁸⁰ L. pl. GRÉTSY i. m. (67. lj.); GRÉTSY–KOVALOVSKY i. m. (13. lj.); ZIMÁNYI i. m. (67. lj.); GRÉTSY László – KEMÉNY Gábor (szerk.): *Nyelvművelő kézikönyvtár*. Budapest, Tinta, 1996/2005.

⁸¹ L. pl. KÁLMÁN László – NÁDASDY Ádám: *Hárompercesek a nyelvről*. Budapest, Osiris, 1999.; NÁDASDY i. m. (78. lj.); NÁDASDY Ádám: *Prédikál és szónokol*. Budapest, Magvető, 2008.

⁸² É. KISS i. m. (3. lj.)

⁸³ L. pl. LADÁNYI Mária: Rendszer – norma – nyelvhasználat: igekötős neologizmusok „helyi értéke”. In: BÜKY László (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI. Nyelvéírás és nyelvművelés, nyelvhasználat, stilisztika*. Szeged, SzTE, 2004. 97–118.; SINKOVICS Balázs: Az igekötők jelentésmódosító szerepe és a nyelvi norma. *Nyelvtudomány* (2006) 2. 165–186.

⁸⁴ L. KONTRA i. m. (3. lj.) 77–80., 152–155; KONTRA (2001) i. m. (45. lj.); KENESEI i. m. (35. lj.); NEMESI i. m. (10. lj.) 9–34.

tozások (pl. *-ó(a)k/-ő(e)k*, *-ható(a)k/-hető(e)k*, *nem visszaváltható(a)k* – *nem váltható(a)k vissz(a)*)⁸⁵ megítélése. A nyelvésznek körültekintő tanácsot kell adnia, a nyelvhasználó pedig lezűrheti a tanulást a maga számára.⁸⁶

5. Összegzés

A közszolgálati média nem az egyéni nyelvhasználat és nyelvi ízlés kibontakoztatásának mindenfajta elvárás nélküli terepe. A közszolgálati társadalmi küldetés: az objektív, sokszínű tájékoztatás, a társadalmi integráció, a kulturális értékek és identitás megőrzésének és erősítésének eszköze.⁸⁷ A magyar jogalkotás fölismerte a nyelv jelentőségét a mai mediatisált kultúrában, de inkább csak ajánlásokat, mintsem követelményeket fogalmaz meg a közmédiák számára a Közzolgálati Kódexben. A kommunikációs szakma további professzionalizálódását, más szóval a minőségjavulást segítve – nem pedig a bürokrácia növekedése érdekében – a szigorúbb jogi szabályozást is megfontolandónak tartom (l. Kenesei javaslatát a média hivatásos megszólalóinak kommunikációs alkalmassági vizsgájáról). Áttekintve a nyelvtudományon belüli álláspontokat, a Közzolgálati Kódex bevezetésben idézett szövegrészét néhány ponton érdemes lenne finomítani, hogy a legszélesebb szakmai egyetértés állhasson mögötte.

A Közzolgálati Kódex útmutatásainak gyakorlati érvényesülését a Montágh Testület van hivatva felügyelni. A Montágh Testület feladata tehát (a) a megszólalók és szövegírók (l. helyesírás) nyelvi-kommunikációs alkalmasságának megítélése, (b) a közszolgálati média nyelvhasználatának folyamatos figyelése és a szükséges visszacsatolás, (c) a Közzolgálati Kódexben említett nyelvi továbbképzések megszervezése, beleértve egy jól áttekinthető tanácsadó anyag megszerkesztését és rendszeres frissítését az érintett munkatársak számára, (d) a nyelvészeti és kommunikációs szakma vezető képviselőivel való rendszeres konzultáció, alkalmanként külső tanulmányok megrendelése. Az Akadémia Nyelvtudományi Intézete alighanem azzal szolgálhatna leginkább a közmédia, a magyar nyelvvel nap mint nap dolgozók és az érdeklődő laikus közönség javát, ha a töretlen szótári és helyesírási kodifikációs munkálatok mellett elkészítené a Nyelvművelő kézikönyv⁸⁸ új, a jelenkor igényeinek megfelelő kiadását.

---

⁸⁵ L. pl. H. TÓTH Tibor: Észrevehető/észrevehetőek avagy „nem vehetőek észre”? *Magyar Nyelv* (2000) 96/1. 82–89.; É. KISS i. m. (3. lj.) 28–31.

⁸⁶ Vö. HELTAINÉ NAGY Erzsébet: Nyelvhasználati minősítések, a helyes-helytelen a tanácsadói gyakorlatban. *Magyar Nyelvőr* (2012) 136/4. 394–407.

⁸⁷ ANTAL Zsolt: *Közzolgálati média Európában. Az állami részvétel koncepciói a tájékoztatásban*. Szeged, Gerhardus, 2011.

⁸⁸ GRÉTSY–KOVALOVSKY i. m. (13. lj.)